

Posesyvumą įvardijančios būdvardinės konstrukcijos lietuvių senuosiuose raštuose

Bronius MASKULIŪNAS

Šiaulių universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *posesyvumas, posesyvinė reikšmė, posesyvinis santykis, turėjimas, priklausymas, turėtojas, turėjimo objektas.*

Be įvardžių, adnominalinio genetyvo, vardažodinis posesyvumas¹ lietuvių kalboje gali būti reiškiamas ir būdvardinėmis konstrukcijomis. Jos, kaip ir kitos vardažodinės konstrukcijos², yra palyginti nedaug priklausomos nuo konteksto – posesyvinei reikšmei išryškinti čia pakanka minimalaus konteksto, nes vardažodiniai posesyviniai santykiai iš esmės yra turėtojo ir turėjimo objekto atributiniai santykiai.

Semantiniu požiūriu kalbami būdvardiniai junginiai yra dviejų tipų. Dažnesni ir įvairesni tokie, kai būdvardis žymi kokių nors kieno ypatybių, savybių turėjimą. Sintaksiškai pagrindinis junginio narys čia yra turėtojas, o būdvardis atstovauja turėjimo objektui. Tokios konstrukcijos išreiškia posesyvinį *turėjimo* santykį ir atsako į klausimą *koks? (akmeningas laukas)*. Kito tipo junginiai yra tokie, kur būdvardis praneša, kam priklauso objektas, taigi reprezentuoja turėtoją, o sintaksiškai svarbiausias narys yra turėjimo objektas. Šios konstrukcijos išreiškia posesyvinį *priklausymo* santykį ir atsako į klausimą *kieno? (karališka giria)*.

Tiek vienos, tiek ir kitos kalbamosios konstrukcijos semantiškai koreliuoja su posesyvinio genetyvo junginiais:

akmeningas laukas → *akmenų laukas* ('laukas, turintis daug akmenų');

karališka giria → *karaliaus giria* ('giria, priklausanti karaliui').

¹ Posesyvumas yra universalinė semantinė kategorija, nusakanti valdymo, priklausymo ir nuosavybės santykius. Posesyvumas – tai toks santykis tarp tikrovės objektų, kai vienas iš objektų (turėjimo objektas) „įsijungia“ į kitą (turėtojas), sudarydamas su juo bendrą fizinę ir / arba funkcinę visumą (žr. T o p o r o v 1986, 149; plg. Ž u r i n s k a j a 1990, 388). Turėtojo ir jo turėjimo objekto santykis suprantamas pačia plačiausia prasme – tai gali būti giminystės santykis, dalies ir visumos santykis, turėtojo santykis su kai kuriais jam būdingais požymiais ar ypatybėmis etc. Pagrindinė posesyvumo raiškos priemonė yra įvairios sudėties ir struktūros sintaksinės konstrukcijos, joms sudaryti pasitelkiami įvairių kalbos lygmenų elementai: leksiniai, darybiniai, morfologiniai. Apie posesyvumo kategoriją lietuvių kalboje žr. M a s k u l i ū n a s 2002, 65–72.

² Apie vardažodines posesyvines konstrukcijas žr. M a s k u l i ū n a s 2004, 133–138.

Sintaksiniu požiūriu daiktavardžio genetyvo ir būdvardines konstrukcijas skiria diferencinių požymių pora *derinimas / nederinimas*, plg.:

dangaus tėvas / dangiškasis tėvas;
dangaus tėvo / dangiškojo tėvo.

Nors formaliai būdvardiniai junginiai nuo daiktavardinių skiriasi tuo, kad vienu atveju neturi eksplacitiškai įvardyto turėjimo objekto, o kitu – turėtojo, posesyvinis santykis tarp dviejų tikrovės objektų iš esmės yra toks pat, nes, žymėdamas kieno ypatybių turėjimą ar nuroydamas turėjimo objekto priklausomybę kitam objektui, būdvardis kartu nurodo ir vieno iš objektų „įsijungimą“ į kitą (T o p o r o v 1986, 149). Negali būti ypatybės be ją turinčio objekto, lygiai kaip ir priklausomybės santykiui išreikšti būtini du objektai.

Kalbant apie senuosius lietuvių raštus, pasakytina, kad būdvardinė posesyvumo raiška dabartinėje kalboje pakitusi gerokai mažiau negu, pavyzdžiui, įvardinė, tačiau tam tikrų skirtumų esama. Turint galvoje, kad pagrindinis tokių konstrukcijų posesyvinės reikšmės rodiklis yra būdvardžio priesaga, toliau straipsnyje analizuojami XVI–XVII a. vartoti būdingesni posesyvinę reikšmę turintys priesagų vediniai, dėmesį ypač atkreipiant į archajiškesnius, nuo dabartinės kalbos besiskiriančius dalykus.

Tirtuose raštuose³ dažnumu ir įvairumu ypač išsiskiria priesagos *-iškas(-a)* vediniai. Dabartinėje kalboje aptariamoji priesaga pirmiausia rodo panašumą, būdingą ar esminę ypatybę (V a l e c k i e n ė 1994, 207–208), posesyvumo reikšmė yra antrinė, periferinė, tačiau XVI–XVII a. raštuose *-iškas* vedinių posesyvinę vartoseną dar buvusi žymiai aktyvesnė⁴. Būdvardžiai – šios priesagos vediniai – galėjo žymėti tiek *turėjimo*, tiek ir *priklausymo* santykį (plg. S k a r d ž i u s 1996, 150–156). Lentelėje pateikiami tiriamuosiuose raštuose užfiksuoti priesagos *-iškas(-a)* vediniai⁵.

³ Tyrimo medžiaga rinkta iš skirtingiems XVI–XVII a. raštų variantams atstovaujančių to paties pobūdžio šaltinių: Jono Bretkūno *Postilės (BP)*, Mikalojaus Daukšos *Postilės (DP)* ir Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų (PS)*. Tai lietuvių rašto paminklai, pasižymintys palyginti gryna kalba. Kadangi Daukšos *Postilė* yra vertimas, *DP* konstrukcijos cituojamos pateikiant jas kartu su Wujeko *Postilės* atitikmenimis. Lenkiški atitikmenys pateikiami ir Sirvydo *Punktuose sakymų*, – taip, kaip pačioje knygoje, greta spausdinamas lietuviškas ir lenkiškas tekstas. Renkant medžiagą straipsniui iš Jono Bretkūno *Postilės* ir Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų*, naudotasi Lietuvių kalbos instituto parengtomis kompiuterinėmis žodžių formų konkordancijomis, kurių rengimas finansuotas pagal „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą“.

⁴ Apie būdvardžių su priesaga **-isko-* nuo seno turėtą posesyvinę reikšmę „leidžia manyti iš jų kilę posesyvumą žymintys ypatybės turėtojų pavadinimai su *-iškis(-ė)*, produktyvūs dabartinėje lietuvių kalboje (pvz.: *namiškis, vilniškis* ir t. t.), bet gana reti XVI–XVII amžiaus raštuose“ (A m b r a z a s 2002, 164).

⁵ Kadangi atskirų autorių rašyba skiriasi, būdvardžių formos čia pateikiamos dabartine rašyba.

Priesagos *-iškas* būdvardžių vediniai

Šaltinis	DP	BP	PS	Šaltinis	DP	BP	PS
Būdvardis	Kiek kartų pavartota			Būdvardis	Kiek kartų pavartota		
angeliškas	5			pagoniškas	6	1	1
apaštališkas	48	1	1	pasauliškas	1		
broliškas	2			pekliškas			1
daktariškas	1			persiškas		1	
dangiškas		1	1	piemeniškas	4		
dieviškas	53	9	9	popiežiškas	11		
dvasiškas	111	5	5	sirijiškas	2		
galilėjiškas		1	1	sūniškas	3		1
gėdiškas	14			svietiškas	48	64	
graikiškas	15	2	2	svodbiškas	1	3	
heretiškas	2			šėtoniškas	3		
kalviniškas	2			širdiškas		1	1
kananėjiškas		1		tėviškas	3		
karališkas	12		3	turkiškas	1		
katalikiškas	4			ubagiškas		1	
krikščioniškas	121	54	4	vaikiškas	2		
kunigiškas	10			velniškas	17		
kūniškas	59	10	1	vergiškas	2		
latriškas	1			viešpatiškas	1		
lenkiškas	5	1		vyriškas	26	11	
lietuviškas		1		vokiškas		2	
liuteriškas	11			žalnieriškas	1		
lotyniškas	5	4		žemiškas	25	3	1
mergiškas	40	1		žydiškas	38	10	
moteriškas	6			žmogiškas	16	10	
našliškas	1			žmoniškas	19		
natūriškas		1					

Iš lentelės matyti, kad ne visuose tirtuose rašto šaltiniuose priesagos *-iškas(-a)* vedinių aptikta vienodai, – daugiausia jų užfiksuota Daukšos *Postilėje* ir palyginti visai nedaug – Sirvydo *Punktuose sakymų*. Turint galvoje, kad visi tekstai atstovauja skirtingiems XVI–XVII a. raštų variantams, galima spėti, kad tai viena iš tokio nevienodo paplitimo priežasčių. Norint susidaryti aiškesnį vaizdą, reikia šiuo aspektu ištirti kitus to laikotarpio lietuvių rašto paminklus.

Būdvardžiai – priesagos *-iškas(-a)* vediniai – dažniausiai reprezentuoja turėtoją ir žymi *priklausymą* (turėtų būti keliamas klausimas *kieno?*). Turėjimo objektas ir turėtojas tokiuose junginiuose gali būti susiję visumos ir dalies, pavaldumo, abstrakčios vidinės ypatybės ar kitokiu santykiu, plg.:

Sunus paties Diewo ūchiteipo pafšibeminoia / kuna bei kraughi βmogifchka prijmdams BP I 70₁₀₋₁₂,

<...> ghis ir tau gal Sunu dūti / be feklos wiriβkos BP I 339₂₃₋₂₄,

Ne túrime βirdés ūuniβkós⁶ / bet wergifka DP 79₄₄₋₄₅ (: nie mamy fercá ūynowfkiego / ále niewolnicže W³ 81₉₋₁₀),

<...> adūt vnt wárdo Jazaus wifokias kialis klauptu / dungiβkas / žiamiβkas ir piakliβkas (: <...> áby ná ime Jezufowe wbelkie kolono klekało niebieskie žiéfkie y podžiemne) PS II 206₂₂₋₂₅ ir kt⁷.

<...> toii kuri nórint' nauioii Luteriβka / Žwinglióniβka / Calwiniβka [wiera] DP 460₃₅₋₄₈ (: <...> tá koražkolwiek nowa / Luterfka / Žwingliáñfka / Kálwiñfka [wiará] W³ 487₃₃₋₄₆).

<...> tie wifsi yrá Miniūtraí weliniβki DP 207₅₂ (: <...> ċi wbyšcy ūa miniūtrowie Bátáñfcy W³ 216₁₂),

<...> paūadina vnt Softos Karaliβkos (: <...> ná Máieftáćie krolewūkim ūadzáia) PS II 165₄₋₁₀.

Nemažai šio tipo posesyvinių junginių yra su būdvardžiais, kurie sudaryti iš tautybę pavadinančių daiktavardžių (išimtį čia sudaro PS, kuriuose tokių būdvardžių neužfiksuota), plg.:

<...> tatai wis iumus radofi iūch Latiniūchko / lenkiūchko alba wokiūchko lieβuwo BP II 76₂₁₋₂₃,

<...> wienas Rabinas žydiβkas <...> teyp parábe DP 56₉₋₁₁ (: <...> ieden Rabin Žydowūki <...> ták nápiūū W³ 55₂₇₋₂₈),

Dáktarai <...> Grękiβki / ūuderédami apé tai rábo DP 563₂₀₋₂₁ (: Doktorowie <...> Greccy / žgodnie o tym piβa W³ 610₁₉₋₂₀).

Priklausomybę žyminčiam tipui taip pat priskirtini priesagos *-iškas(-a)* vediniai, įvardijantys asmenis pagal jų gyvenimo ar kilmės vietą (S k a r d ž i u s 1996, 154). Senuosiuose raštuose šiuo atveju vartojamas naujesnis priesagos *-iškas(-a)* paradigmintis variantas *-iškis(-ė)*. Apskritai tokių vedinių nėra daug. Kiek daugiau jų DP, BP pasitaiko vos vienas kitas, o PS visai neaptikta, plg.:

<...> ateija Iosephas Arimatijūchkis BP I 394₇₋₈,

Pilôtas išgirdes apé Galiléa / kłáuūes iei butū éūūas žmógus Galileiūkis DP 164₂₄ (: Pilat wūūyβawβy o Galileiey / pytał iefliby był cłowiek Gálileyūki W³ 170₂₇₋₂₈),

Cyrillus Alexandriβkis DP 266₁₈ (: Cyrillus Alexándriyūki W³ 273₂₃₋₂₄),

Pówiūas ūu Barnabá Liftriβkius mieβcziónis <...> baifei išbare DP 536₂₄₋₂₅ (: Páweł ž Bárnabaβem Liftryiūkie mieβcžány <...> žrodže žgromiū W³ 582₄₄₋₄₅).

Būdvardžiai su priesaga *-iškis(-ė)* linę daiktavardėti ir „dabar daugiausia jau yra daiktavardžiais vartojami“ (Ibid., 158–159). Tokių sudaiktavardėjusių

⁶ Čia ir kitur pavyzdžiuose pabraukta straipsnio autoriaus.

⁷ Iš pavyzdžių matyti, kad būdvardis dažniausiai eina po pažymimojo žodžio. Dabartinėje kalboje būdvardžių pozicija neutrali – prieš pažymimajį daiktavardį (A m b r a z a s 1986, 96). Tokia senųjų raštų derinamojo pažyminio vieta aiškinama analogiškų slaviškų konstrukcijų įtaka arba kaip galimas archajiškos žodžių tvarkos reliktas (G i r d e n i e n é 1981, 168).

būdvardžių jau esama ir senuosiuose raštuose⁸, plg.:

Schiffai Karaliŭchkis labai wiefchlibas Wiras *BP* II 480₁₈,
 <...> ape ŭawŭfius / o daugelŭn ape namiŭkuis rŭpescio ne tur *DP* 65₄₇ (: <...>
 o ŭwych / á zwłábcžá o domowych pieczy nie ma *W*³ 66₄₄).

Dabartinėje kalboje daugelį šio tipo senųjų raštų būdvardžių pakeitė priesagos *-ietis(-ė)* vediniai (*LKG* I, 412).

Kaip minėta, priklausymo santykį žymintys aptariamieji būdvardiniai junginiai semantiškai koreliuoja su posesyvinio adnominalinio genetyvo konstrukcijomis. Šį teiginį galima pagrįsti *DP* pavyzdžiais, plg.:

<...> konórint' žmoniŭka walá igeiftis / ir konórint' iŭmintis žmôgaus űpráit'
 gáli *DP* 596₁₄₋₁₅ (: <...> cokolwiek ludzka wola požadác / y cokolwiek rozum ludzki
 poiac može *W*³ 122₄₈);

<...> anie kunigaikŭcžei Žydu <...> ir Daktarai žydiŭki paniékino geríbė *W*.
DP 278₅₋₆ (: <...> one Kŕsiažetá Žydowŭkie <...> y Doktorowie Žydowŭcy wzgárdžili
 Páńŭkim dobrožieyftwem *W*³ 285₈₋₉),

Chrytŭs pafkire Pétroi / reda ir weikałá bažniczios krikŭczioniŭ *DP* 504₄₆₋₄₇ –
 mini taieğ bŭda bažnícziŭ krikŭczioniŭku *DP* 539₄₈ (: Chrytŭs žlecił Piotrowi rżad
 y űpráwę koŕciołá Chrzeŕcijáñŭkiego *W*³ 546₂₅₋₂₆ – wŭpomina obyczáj kolŕciołow
 Chrzeŕcijáñŭkich *W*³ 586₄₋₅).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad ir daiktavardžio kilmininką, ir būdvardžius lenkų kalboje dažniausiai atitinka priesagos *-ski* vediniai. Skardžius mano, kad nemažai lietuvių kalbos būdvardžių su priesaga *-iškas(-a)* susidarę veikiami būtent slavų kalbų (*S k a r d ž i u s* 1996, 156). Saulius Ambrazas nelinkęs to suabsoliutinti, jo nuomone, nors būdvardžiai su priesaga **-isko* buvę vartojami ir senosiose slavų bei germanų kalbose, tačiau lietuvių kalbai tos kalbos turėjusios tik šalutinį stimuliuojantį bei archaizuojantį vaidmenį (žr. *A m b r a z a s* 2002, 164–165). Tai patvirtina senųjų raštų duomenys, čia galima aptikti tiesioginių lenkų kalbos kalkių, plg.:

<...> patis katolickas tikėiimas yŕ ne abėioiomas *DP* 257₅₀–258₁ (: <...> íámá
Kátholicka wiára ieft pewna y prawdžiwa *W*³ 265₄₄).

Todėl „tokie priklausomybiniai būdvardžiai, būdami apysvetimiai dabartinei vartosenai, ilgainiui geresnės kalbos raštuose plačiau neišsigalėjo, bet vis nyko“ (*S k a r d ž i u s* 1996, 156). Dabartinėje kalboje juos dažniausiai atitinka posesyvinis daiktavardžio kilmininkas⁹.

⁸ Kai kurie seniesiems raštams būdingi tokie sudaiktavardėję būdvardžiai dabar jau išnykę, atskirų vedinių dar fiksuojama XVII–XIX a. Mažosios Lietuvos žodynuose (žr. *A m b r a z a s* 2000, 182).

⁹ Posesyvinio daiktavardžio kilmininko ir priklausomybinių būdvardžių semantinės koreliacijos aspektai išsamiau palyginti mažai tyrinėti, plg. *V a l e i k a* 1970, 86: „There is much room for further investigation in the field of semantic and stylistic differentiation of non-determined genitives, on the one hand, and synonymous adjective attributes, on the other“.

Būdvardžiams su *-iškas(-a)* sinonimiški yra priesagos *-inis(-ė)* ir senuosiuose raštuose vartojamo jos varianto *-inas* vediniai¹⁰. Gana sunku apibrėžti junginių su šio tipo vediniais posesyvinio santykio tipą. Pasak Skardžiaus (Ibid., 240), senuosiuose raštuose su priesaga *-inas* sudaromi daiktavardiniai būdvardžiai, reiškiantys priklausomybę, pvz.: *auksinas, sidabrinas, varinas* ir t. t. Aptardamas tokius pat priesagos *-inis* vedinius, autorius priskiria juos porūšiai, reiškiančiam medžiagą, iš kurios kas padaryta (Ibid., 246–247). Kartu nurodoma, kad kartais labai sunku apibrėžti priklausomybinę šios priesagos reikšmę (Ibid., 253). Straipsnyje laikomasi požiūrio, kad konstrukcijos su abiejų kalbamųjų priesagų vediniais, nurodančiais medžiagą (t. y. tam tikros ypatybės turėjimą), išreiškia *turėjimo* santykį, plg.:

Pana Maria funeli fawa fuwiłtita nepagulde ant patalo kokio *Sidabrino* / nei ing lopifchi *aukfina* BP I 60^{10-12*}
 <...> ilfai teipaiag *giełažinas* <...> birdis žmonių traukiá fawęp DP 508³⁸⁻³⁹
 (: <...> on tákiež želázné <...> fercá ludzkie počiagnał ku łobie W³ 554²⁻³),
 <...> anfai žaltis *wárinas* <...> bū ant' mædžio pakabintas DP 452¹⁸⁻¹⁹ (: <...>
 on wąż miedziány <...> był ná drzewie záwiebony W³ 479²⁴),
 Padariau <...> ftułpu *giełażiniu* / ir muru iż wario (: Vczyniłem <...> flupem
 żelaznym y murem miedzianym)¹¹ PS I 102¹²⁻¹⁷ ir kt.

Tiriamuosiuose raštuose esama ir tokių priesagos *-inis(-ė)* vedinių, kurie įeina į junginius, išreiškiančius *priklausymo* santykį¹², tačiau jų aptikta labai nedaug, plg.:

<...> iżtráuktos [avys] iżg gómurio wílko *pragarinio*¹³ DP 209⁴⁶ (: <...> wyr-
 wáne z pábczėki wilká piekielniego W³ 217⁵²⁻⁵³),
 <...> atwadžioia Wießpatis Jefus <...> daugiauiafai wiriafnius bażniczios ir
*fwietinius*¹⁴ DP 497¹⁷⁻¹⁹ (: <...> odwodzi Pan JEzus <...> zwłabżá przęložone
 duchowne y świeckie W³ 533¹⁶⁻¹⁸).

Apskritai posesyvinių konstrukcijų su priesagos *-inis(-ė)* vediniais nėra daug. A m b r a z a s (2002, 162) pastebi, kad „daugelyje DLK senųjų raštų priesagos *-inis(-ė)* būdvardžių buvo vengiama“. Jo duomenimis, Sirvydo *Punktuose sakymų*

¹⁰ Apie vedinių su *-iškas(-a)* ir *-inis(-ė)* reikšmės panašumą žr. A m b r a z a s 2003, 20.

¹¹ Atkreiptinas dėmesys į pastarosios konstrukcijos lenkiškąjį vertimą. Lyginant lietuviškus ir lenkiškus atitikmenis, akivaizdžiai išryškėja priesagos *-inis* vedinio reikšmė:

ftułpu *giełażiniu* → flupem *żelaznym*;
 muru iż wario → murem *miedzianym*.

¹² Priesaga *-inis(-ė)* ir dabartinėje kalboje plačiai vartojama priklausomybiniam būdvardžiams sudaryti (S k a r d ž i u s 1998, 936).

¹³ Plg.: <...> ißtráukęs iż gómurio *wílko prágaro* DP 282³⁻⁴ (: <...> yrwawby ų pábczėki *wilka piekielniego* W³ 289²⁵⁻²⁶). Abiejų konstrukcijų lenkiškieji atitikmenys visiškai sutampa. Dar plg. wílko *pragarinio* DP 209⁴⁶ → Miniųtrai *welinißki* DP 207⁵².

¹⁴ Plg.: *svietiniai [pasaulietiniai] vyresnieji* → *svieto [pasaulio] vyresnieji* ('vyresnieji, priklausantys pasauliui'). Tą rodo ir lenkiškas atitikmuo: *vyresnieji dvasiniai ir pasau-
 lietiniai*.

tėra 5 šio tipo vediniai, Daukšos *Postilėje* – 13. Mažosios Lietuvos raštuose jų dar mažiau (Ibid.).

Aptartiesiems *-iškas(-a)* ir *-inis(-ė)* vediniams istoriniu požiūriu semantiškai artimi priesagos *-ingas(-a)* vediniai (Ibid., 17–22¹⁵). Posesyvinės konstrukcijos šiuo atveju išreiškia *turėjimo* santykį, nes būdvardžiai su priesaga *-ingas* „žymi paprastą arba dažniau gausingą pagrindiniu žodžiu išreikštą daikto savybių turėjimą“ (S k a r d ž i u s 1996, 106). Ši *-ingas(-a)* vedinių reikšmės apibrėžimą galima iliustruoti tokia *PS* pamoksluose aptinkama substitucija:

Turtingas ir grinas fufitiko vnt kialo <...> fufitiko grinas žmogus ir turtu didi turis (: Bogáty y vbogi fpotkáli fię <...> vbogi y bogáty fpotkáli fię) *PS* II 87_{8–13}.

Senųjų raštų konstrukcijose vartojama per dvidešimt priesagą *-ingas(-a)* turinčių būdvardžių. Dažniausiai pasitaikantys yra *išmintingas*, *stebuklingas*, *meilingas*, *galingas*, *dvasingas*, *akmeningas*, *sylingas*, *turtingas* ir kai kurie kiti. Dauguma priesagos *-ingas* būdvardžių aptinkami vos vieną kitą kartą, pvz.:

Idant nu griekingas b̄mogus galetu tiketi / Dieva *BP* I 67_{15–16},
Kaip ūlīnga arba akmēnīga dirwa / kurié ne teip̄ v̄žkietēie *DP* 100_{3–4} (: iáko opoc̄zyfta álbo kámienifta rola: ktorzy nie f̄a ták zátwárdžiali *W*³ 100_{16–17}),
<...> purwingoy / ir tumfiy kaliney wargintu (: <...> w błotnym y ciemnym wieżi mutrapily) *PS* I 36_{11–18} ir kt.

Reikšmės požiūriu priesagos *-ingas(-a)* būdvardžiams artimi priesagų *-otas(-a)* ir *-uotas(-a)* vediniai, žymintys ko nors turėjimą, plg.:

a) Kaip anafai bagotas <...> biloija *BP* I 24_{9–11},
<...> bitái leprawotas prięies kłónioioš iam' *DP* 74₂₀ (: <...> oto tredowaty przyftapiwby / vc̄zynił mu pokłon *W*³ 75₂₆),
Jey kuprotas kunas / ir šiešiešis toklay (: iéšli garbáte cíało / tákiž y cieni) *PS* I 125_{24–27},

b) Raupfūta <...> ghis teipo ifchgida *BP* I 192_{2–3},
<...> žōdis Diéwo <...> ęft' aštrēfnis ant kaławiiio abipufēi ašmeniūto *DP* 289_{2–4} (: <...> fłowo Bože <...> ieft ołtrzeybe nád wfelki miecz̄ oboietny *W*³ 296₄₆–297₂),
Ira nuŕideieias kaypo medžias bákuotas (: Ieft grzešnik / iáko drzewo gáęzifte) *PS* II 1_{1–3} ir kt.

Iš specifškesnių senųjų raštų priklausomybinę reikšmę turinčių būdvardžių dar paminėtini priesagų *-ėnas(-ė)* ir *-onis(-ė)* vediniai, žymintys asmenis pagal gyvenimo ar kilmės vietą, plg.:

<...> tú iž ių efsi / nes ir Galileoniš efsi / *DP* 159₈ (: <...> ty znich iefteš / bo y Gálileyczykeš *W*³ 165_{13–14}),

¹⁵ Priesagų *-inis(-ė)*, *-ingas(-a)* ir *-iškas(-a)* sinonimiškumas ypač akivaizdžiai matyti iš tokių Sauliaus Ambrazo pateikiamų Mikalojaus Daukšos *Postilėje* ir Jono Jaknavičiaus *Evangelijose* užfiksuotų pavydžių, plg.: O bū tenáy akmeningi [akmeniniai] rikai beší padėti *DP* 68; <...> á tewas iufu dungiškas (aba duginis) peni iuos. *JE* 113_{13–16}.

Jezaus Názáreno ieðkote nukriðziawoto (: JE3VÍá Bukácie vkrzyðowánego) PS II 234_{16–18}.

Šio tipo būdvardžių tiriamuosiuose raštuose nėra daug. Dabartinėje kalboje juos, kaip ir atitinkamus priesagos *-iškis(-ė)* vedinius, dažniausiai yra pakeitę būdvardžiai su priesaga *-ietis(-ė)*.

Tokie yra būdingiausi tirtuose šaltiniuose užfiksuoti būdvardžių priesagu vediniai, vartojami konstrukcijose, įvardijančiose posesyvinį santykį.

Apibendrinant galima teigti, kad priesaginiai būdvardžiai yra pagrindinė būdvardinės posesyvumo raiškos priemonė. Semantiniu požiūriu posesyviniai būdvardiniai junginiai yra dviejų tipų: išreiškiantys posesyvinį *turėjimo* ir posesyvinį *priklausymo* santykį.

Įvairiausi ir gausiausi tiriamuosiuose raštuose yra junginiai su priesagos *-iškas(-a)* vediniais. Skirtingai negu dabartinėje kalboje, senuosiuose raštuose jie žymi ne tik panašumą ar būdingą ypatybę, bet ir posesyvumą. Tokiais junginiais reiškiamas posesyvinis *priklausymo* santykis.

Priesagos *-iškas(-a)* vediniams istoriniu požiūriu semantiškai artimi priesagu *-inis(-ė)*, *-ingas(-a)* vediniai. Būdvardžių su priesaga *-inis(-ė)* tirtuose raštuose labai nedaug. Posesyvinės konstrukcijos su priesagos *-ingas(-a)* būdvardžiais gana gausios, jos žymi pagrindiniu žodžiu išreikštą daikto savybių turėjimą.

Dabartinės kalbos požiūriu archajiški yra priklausomybę žyminčiam tipui priskirtini priesagų *-ėnas(-ė)* ir *-onis(-ė)* vediniai. Minėtinos taip pat konstrukcijos su priesagų *-otas(-a)*, *-uotas(-a)* vediniais.

Aptariamoms būdvardinės konstrukcijos semantiškai koreliavo su posesyvinio adnominalinio genetyvo junginiais. Pastarieji buvo stipresni koreliacijos nariai ir palaipsniui išstūmė iš vartosenos konstrukcijas su aptartais priesaginiais būdvardžiais. Kai kurių priesagų vediniai tapo archaizmais, o kai kurie įgavo kitą reikšmę.

Šaltiniai ir literatūra

- A m b r a z a s 1986 – Vytautas Ambrazas, „Dabartinės lietuvių kalbos žodžių tvarkos modeliai“, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija*, t. 3(96), 92–102.
- A m b r a z a s 2000 – Saulius Ambrazas, *Daiktavardžių darybos raida 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- A m b r a z a s 2002 – Saulius Ambrazas, „Būdvardžių su priesaga *-iškas(-a)* posesyvinės reikšmės statusas senuosiuose raštuose“, *Archivum Lithuanicum* 4, 159–170.
- A m b r a z a s 2003 – Saulius Ambrazas, „Būdvardžių su priesagomis *-ingas(-a)*, *-inis(-ė)* ir *-iškas(-a)* istoriniai ryšiai“, *Baltistica*, 2003, 37(1), 17–22.
- BP – *Postilla. Tatai estī Trumpas ir Praftas Iščguldimas Euangeliu... Per Jana Bretkūna... Karaliaucziuiē... 1591.*
- DP – *Postilla Catholicka... Per Kunigą Mikaloiv Davkszą... Wilniui, 1599.*
- G i r d e n i e n ė 1981 – Danutė Girdenienė, „Derinamojo pažyminio vieta tarminėje ir bendrinėje lietuvių kalboje“, *Baltistica*, 17(2), 156–169.
- LKG I – *Lietuvių kalbos gramatika*, 1, Vilnius: Mintis, 1965.

- M a s k u l i ū n a s 2002 – Bronius Maskuliūnas, „Dėl posesyvumo kategorijos lietuvių kalbotyroje“, *Baltu filologija*, XI (1), 65–72.
- M a s k u l i ū n a s 2004 – Bronius Maskuliūnas, „Vardažodinės posesyvinės konstrukcijos lietuvių senuosiuose raštuose“, *Valoda-2004. Valoda dažādų kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XIV, Daugavpils, 133–138.
- PS – Pvnkty Kazań...przez księdza Konstantego Szyrwida...W Wilnie...1629 ir 1644.*
- S k a r d ž i u s 1996 – Pranas Skardžius, „Lietuvių kalbos žodžių daryba“, – Pranas Skardžius, *Rinkiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- S k a r d ž i u s 1998 – Pranas Skardžius, „Lietuvių vandenvardžiai su *-nt-*“, – Pranas Skardžius, *Rinkiniai raštai*, t. 4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 879–944.
- T o p o r o v 1986 – Владимир Топоров, О некоторых предпосылках формирования категории посессивности, Славянское и балканское языкознание, Москва: Наука, 142–167.
- V a l e c k i e n ė 1994: Adelė Valeckienė, „Būdvardžių daryba“, *DLKG*, 191–238.
- V a l e i k a 1970 – Laimutis Valeika, „Adnominal possessives in modern Lithuanian“, *Baltistica*, 6(1), 79–91.
- W³ – Poftille Katholickiey Mnieyżzey... Przez D. Jakvba Wuyka...W Krakowie, 1596* (trečias leidimas).
- Ž u r i n s k a j a 1990 – М. А. Журина, «Посессивность», Лингвистический энциклопедический словарь, Москва: Советская энциклопедия, 388–389.

Bronius Maskuliūnas

Posesyvumą įvardijančios būdvardinės konstrukcijos lietuvių senuosiuose raštuose

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *posesyvumas, posesyvinė reikšmė, posesyvinis santykis, turėjimas, priklausymas, turėtojas, turėjimo objektas.*

Straipsnyje aptariamos būdvardinės posesyvinės konstrukcijos lietuvių senuosiuose raštuose. Kadangi pagrindinis tokių konstrukcijų posesyvumo rodiklis yra būdvardžio priesaga, analizuojami XVI–XVII a. vartoti būdingesni posesyvinę reikšmę turintys priesagų vediniai, dėmesį ypač atkreipiant į archajiškesnius, nuo dabartinės kalbos besiskiriančius dalykus.

Semantiniu požiūriu posesyviniai būdvardiniai junginiai yra dviejų tipų: išreiškiantys posesyvinį *turėjimo* ir posesyvinį *priklausymo* santykį.

Įvairiausi ir gausiausi tiriamuosiuose raštuose yra junginiai su priesagos *-iškas(-a)* vediniais. Skirtingai negu dabartinėje kalboje, senuosiuose raštuose jie žymi ne tik panašumą ar būdingą ypatybę, bet ir posesyvumą. Tokiais junginiais reiškiamas posesyvinis *priklausymo* santykis.

Priesagos *-iškas(-a)* vediniams istoriniu požiūriu semantiškai artimi priesagų *-inis(-ė)*, *-ingas(-a)* vediniai. Būdvardžių su priesaga *-inis(-ė)* tirtuose raštuose labai nedaug. Posesyvinės konstrukcijos su priesagos *-ingas(-a)* būdvardžiais gana gausios, jos žymi pagrindiniu žodžiu išreikštą daikto savybių turėjimą.

Dabartinės kalbos požiūriu archajiški yra priklausomybę žyminčiam tipui priskirtini priesagų *-ėnas(-ė)* ir *-onis(-ė)* vediniai. Minėtinos taip pat konstrukcijos su priesagų *-otas(-a)*, *-uotas(-a)* vediniais.

Aptariamos būdvardinės konstrukcijos semantiškai koreliavo su posesyvinio adnominalinio genetyvo junginiais. Pastarieji buvo stipresni koreliacijos nariai ir palaiapsniui išstūmė iš vartosenos konstrukcijas su aptartais priesaginiais būdvardžiais. Kai kurių priesagų vediniai tapo archaizmais, o kai kurie įgavo kitą reikšmę.

Bronius Maskuliūnas

Adjectival Constructions Denoting Possessivity in Old Lithuanian Writings

S u m m a r y

Keywords: *possessivity, possessive meaning, possessive relation, possession, belonging, possessor, object of possession.*

The article deals with possessive adjectival constructions in old Lithuanian writings. Because the main indicator of possessivity of these constructions is the suffix of the adjective, the more characteristic derivatives with suffixes having possessive meaning and used in the 16–17th c. are being analysed with particular attention to the more archaic phenomena differing from the modern language.

In terms of semantics, possessive adjectival collocations are of two types: the ones expressing the possessive relation of *having* and the possessive relation of *belonging*.

The most varied and numerous in the examined writings are collocations with the derivatives of the suffix *-iškas(-a)*. In difference from the modern language, in old writings they denote not only similarity or a typical feature but also possessivity. These word combinations express the possessive relation of *belonging*.

Derivatives with suffix *-iškas(-a)* from the semantic point-of-view historically are close to the derivatives with suffixes *-inis(-ė)*, *-ingas(-a)*. Adjectives with suffix *-inis(-ė)* are very few in the writings under investigation. Possessive constructions containing adjectives with suffix *-ingas(-a)* are quite numerous; they denote the possession of the qualities of the object denoted by the head-word of the construction.

From the point-of-view of the modern language, derivatives with suffixes *-ėnas(-ė)* and *-onis(-ė)*, ascribed to those denoting possessivity, are considered archaic. Collocations with derivatives with suffixes *-otas(-a)*, *-uotas(-a)* also have to be mentioned.

The discussed adjectival constructions semantically correlated with combinations of possessive adnominal Genetive. The latter ones were stronger members of correlation and gradually ousted constructions with the discussed adjectives from usage. Derivatives with some suffixes became archaic, while others acquired a new meaning.

B r o n i u s M A S K U L I Ū N A S
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[maskuliunas@su.lt]